

BØRNS SEKSUALITET – barnets eller den voksnes anliggende?

Nina Boelsgaard Christensen & Sonny Kaasing Nielsen

Såvel fagligt som alment betragtet fremstår børns seksualitet som et overordentligt vanskeligt og prekært emne. Dette afspejles ikke mindst i den mangelfulde viden, der optegnes i områdets teoretiske og empiriske litteratur. I artiklen sammenholdes det klassisk psykoanalytiske perspektiv med et nyere kognitivistisk perspektiv, idet begge beskæftiger sig med begreber, der står centralt i forståelsen af børns seksualitet. Dertil præsenteres og behandles udvalgt empirisk materiale, der omhandler børns seksuelle adfærd og viden. Med kritisk refleksion over de undersøgelsesresultater, der fremlægges, peger forfatterne på, at kulturspecifikke betingelser i spillet mellem barn og voksen er med til at sætte rammerne for børns seksuelle ytringer.

Holdningen til børns seksualitet har gennem nyere europæisk historie i store træk bevæget sig fra opfattelsen af barnet som nonseksuelt, over barnet som offer for seksualiteten og frem til det 20. århundrede, hvor der, på et teoretisk plan, sker en anerkendelse af barnet som seksuelt. Omkring 1750 bliver man mere faglig opmærksom på *barnet* og dets levevilkår, og hermed også på barnet og det seksuelle. Denne opmærksomhed formuleres i pædagogisk og lægevidenskabelig litteratur, hvor der advares mod, at særligt onanien kan få tag i det uskyldige barn. Den svejtsiske læge Tissot udgiver eksempelvis en afhandling om onani, hvori der optegnes en mængde fysiske og psykiske negative følger (Bergenheim 1994).

De voksne omkring barnet tildeles, i denne periode, rollen som beskyttere af barnet mod det seksuelle. Senere omkring 1850 får rollen karakter af vogterskab. Idet barnet karakteriseres som potentielt lastefuld, opfordres forældre til at tage forholdsregler, der kan forhindre barnets seksuelle ytringer – hertil udvikles adskillige læder- og metalaggregater, således at genitalierne om natten er utilgængelige for det sovende barn. I flere fagartikler nævnes onanien nu som hovedårsag til sindslidelser, ek-

Nina Boelsgaard Christensen er stud. psych. på kandidatuddannelsen ved København Universitet.

Sonny Kaasing Nielsen er stud. psych. på kandidatuddannelsen ved København Universitet.

sempelvis med Esquirols' diagnose »masturbatory insanity« fra 1845 (Møhl & Kristensen 1997). Dertil mener man indenfor den etablerede videnskabs domæne, at beskæftigelser af seksuel art tærer på individets livskraft. Herved anses seksualiteten som en hæmsko for barnets udvikling til den gode samfundsborger.

Opfattelsen af det seksuelle ændres omkring århundredeskiftet med stadig flere professionelle fagfolks påpegelse af onanien som uskadelig. Denne tanke får i høj grad næring fra Sigmund Freuds seksualteori, der tilmed har barnet i fokus. Seksualiteten betragtes her som et grundvilkår for menneskets udvikling, hvilket medfører, at der med tiden sker en teoretisk og ideologisk »naturliggørelse« af barnets seksualitet.

I dag, omkring et hundrede år efter, at Freud fremsatte sin seksualteori, må vi erkende, at vores viden om børns seksualitet fortsat er mangelfuld. Dette afspejles ikke mindst i den empiriske forskning hvor man, grundet store metodiske problemer, har besvær med at opnå en grundigere af-dækning af området, på linie med fænomener som sprog, tænkning og social interaktion. Det kan være medvirkende til, at vores opfattelse af det seksuelle barn samt vores definerings af den voksnes rolle som rammesætter for barnets seksuelle udviklingsvilkår i dag er uklare.

Artiklen giver indledningsvis en indføring i Freuds klassiske seksualteori, hvori der særligt peges på seksualitetens fysiologiske grundlag. Her overføres udlægges et kognitivt perspektiv, der med *scriptet* indfanger og forklarer, hvordan barnet kognitivt lærer at styre sin masturbation frem mod orgasme. I den forbindelse ser vi på, hvorledes menneskets seksualudvikling kan opfattes som en gradual bevægelse fremfor en faseudvikling. Siden fremlægges og kommenteres empiri der beskriver børns seksuelle handlinger og viden. Her understreges det, at de empiriske resultater kan fortolkes ud fra en kulturspecifik tilgang, således at børns seksuelle ytringer må forstås som afhængige af de seksuelle udviklingsvilkår der tilbydes dem.

Sigmund Freuds seksualteori

Sigmund Freud henleder vores opmærksomhed på, hvor begrænset samtidens viden om børns seksualitet var. Dette udtrykker han klart i optakten til sin afhandling om »Den infantile seksualitet«. Han skriver i 1905: *»Forsømmelse af det infantile. Til den populære opfattelse af kønsdriften hører, at den mangler i barndommen og først vågner i den periode af livet, der kaldes puberteten. Dette er ikke blot en naiv, men også en skæbnesvanger vildfarelse, da den har hovedskylden for vort nuværende ukendskab til seksuallivets grundlæggende forhold«* (Freud, 1905, p. 171).

Han angiver flere plausible grunde til denne forsømmelse, bl.a. at barndomsamnesi, som de fleste voksne mennesker lider af, er skyld i, at de tidlige seksuelle erfaringer og fantasier er tabt for den bevidste hukommelse, en slags ikke-tilgængelige erindringer. Endvidere mener han, at barndomsseksualitetens infantile karakter, i sin perverterede form, kun er kulturel legitim hos barnet, fordi dette endnu ikke kan stilles til ansvar for sine (seksuelle) handlinger.

Selvopholdelsesdrift kontra seksualdrift

Freud opfatter barnet som seksuelt aktivt fra fødslen. Han mener, at barnets seksualitet udgår fra kroppens fysiologiske behov (altså biologisk) og siden udvikler sig til en psykoseksuelt motiveret og målrettet aktivitet.

I første omgang fortæller *pirringer* fra barnets indre organer dets hjerne, at kroppen har behov for at indtage mad eller at slippe af med afføringen, og pirringen bliver herved en fysiologisk budbringer (en drift) for barnets selvopholdelse. Pirring forstås her som en art intrafysiske signaler, og den betegnes *selvopholdelses-* eller *jegdrifter*. Freud definerer drift som: »Den psykiske repræsentation for en kontinuerligt flydende, intern somatisk pirringskilde« (1905, p. 167).

Pirringen videreudvikler sig gennem de legemsfunktioner, der, initieret af selvopholdelses-drifterne, skal udfri barnets forskellige behov, for eksempel gennem sutning, defækation og urinerung.

Sideløbende med denne selvopholdelsespirring opstår en efterlignende *seksualpirring*, der knytter sig til forskellige *erogene zoner* på kroppen, som netop har til opgave at opfylde barnets fysiologiske behov, gennem munden, anus og urinvejene. Umiddelbart efter seksualpirringens opståen løsriver eller udskiller den sig som decideret seksualdrift og bliver til det, Freud benævner »den infantile seksualitet«.

Drifterne kan opfattes som modstillede og tildels bekæmpende hinanden (Andkjær Olsen og Køppe, 1981). Både den selvopholdende og den seksuelle drifts *kilde* beskriver Freud som »en ophidsende proces i et organ« (1905, p.167). Kilden, finder han, frembringer en ulysts- eller ubehagsførmelse hos barnet, hvorved drifternes *mål*, »ophævelsen af denne organ-pirring«, bliver motivation for barnets efterfølgende aktivitet til fjernelse af ulysten (ibid., p. 167).

For at fjerne den første pirring må endnu en pirring til. Bogstaveligt talt en kløe, som fjernes ved at klø igen! Den første pirring opleves af barnet som ulyst, og derfor styres dets aktiviteter fra ulysten mod lysten. Dette afspejler den økonomiske polaritet, som Freud arbejder ud fra med sin driftstankegang (Andkjær Olsen & Køppe, 1981).

Erogene zoner, partialdrifter og de psykoseksuelle udviklingsfaser

Freud beskriver, at hele barnets hudoverflade er sensitiv overfor kontakt, men at de erogene zoner (eksempelvis slimhinder) og deres periferi er

særligt følsomme, og at de ved berøring vil producere en større parring. Hver specifikke, erogene zone kan forstås som en »intern somatisk parringskilde«, der hver især er udtryk for det, Freud benævner *partialdrift*.

Desuden kan partialdrifter opstå som en kombination af den erogene zones parring og forskellige former for *affektprocesser*, som eksempelvis kan opstå som fantasier, almindelig (ikke seksuel) ophidselse eller en intellektuel præstation, alle meget hyppige og naturlige aktiviteter for børn.

Freud mener, at mennesket gennemgår 5 psykoseksuelle udviklingsfaser. Den orale fase fra 0-2 år, den anale fase fra 2-4 år og den falliske eller ødipale fase fra 4-6 år. Siden kommer den latente fase fra 6 år til puberteten og sluttelig den genitale fase fra pubertetens start og fremefter. I hver af disse faser dominerer en partialdrift og dennes erogene zone, om end alle partialdrifter eksisterer og opererer uafhængigt af hinanden, side om side i anarkistisk forstand (Andkjær Olsen & Køppe, 1981).

Netop dette anarki er kendetegnende for den infantile seksualitet og betegnes af Freud som det lille barns *polymorf perverse* tendens. Polymorf perversitet henviser til, at barnets seksualdrift har mange retninger, samt at det i denne tidlige alder er »forledt til alle mulige overskridelser« af kroppens åbninger og således fremstår perverteret (1905, p.181). Det betyder i praksis, at barnets partialdrifter endnu ikke har fået en bestemt retning (et seksualobjekt) eller sagt på en anden måde: endnu ikke er blevet underlagt genitaliernes primat. Modsat defineres den voksnes seksualitet ved netop at have underlagt sig genitaliernes primat. Men for barnet er seksualobjektet i disse første år dets egen krop, og barnet beskrives derfor *autoerotisk*.

Freud anser det således for uundgåeligt, givet barnets *videdrift* (nysgerrighed) og kønsorganernes placering, at barnet tidligt opdager de erogene zoner. Når de først er fundet, oplever barnet, ved at stimulere dem, en lystfølelse, og denne danner grundlag for en »allerede oplevet og nu erindret lystfølelse« (et *gentagelsesbehov*), der driver barnet frem mod flere kropslige (seksuelle) erfaringer (ibid., p. 175).

Barnets seksuelle handlinger

Før de direkte seksuelle aktiviteter har barnet oplevet lyst gennem de allerede nævnte erogene zoner, og disse, mener Freud, leder mange børn umiddelbart over i masturbation. Masturbationen forklares som systematiske og rytmiske ryk, med hænderne, objekter eller, i pigens tilfælde, blot ved klem med lårene. Udover masturbation oplever børn trang til at vise deres kroppe frem og beskue andres kroppe.

I sin »Tre afhandlinger om seksualteorien« (1905) skitserer han tre *masturbationsfaser*: en for spædbarnet, en for småbarnet og en for pubertetsbarnet.

Spædbarnsmasturbationen beskriver han kun flygtigt, men han antager, at den varer en kort periode i den allerførste levetid. Anden epoke udspilles omkring barnets fjerde leveår, men også den undertrykkes, og

dette mener Freud både er organisk og kulturelt betinget. Den kulturelle hæmning udspilles i dramaet omkring den ødipale konflikt. På grund af barndomsamnesien kan pubertetsbarnet ikke drage nytte af masturbationserfaringerne fra den tidlige barndom. Sluttelig kendetegnes pubertetsmasturbationen ved genitaliernes dominerende rolle og ved den unges begyndende seksualbevidsthed. William Simon udlægger det meget præcist:

»The difference between infant and child masturbation and adolescent masturbation from Freud's view was not new content but heightened hormone-based imperatives and additional mandates for reworking of these initial issues. Such reworking involved the partial repression of all that had flowered during pregenital stages in order that entry into the social as well as the sexual relationships of »responsible« adulthood become possible« (Simon, 1996, p. 85).

Seksualiteten bliver hermed en del af den unges almene livsopgave: at finde en legitim balance mellem lyst- og realitetsprincippet.

Vi finder en stor del af Freuds betragtninger om barnets seksualitet aktuelle i dag, idet han sætter fokus på det problematiske i distinktionen mellem den infantile og den genitale seksualitet. Han tillægger ligeledes kulturens moralske krav stor betydning i formgivningen af barnets seksualitet og understreger, at fremtiden må bringe løsningen på »..ved hvilket generelt kriterium vi vil anerkende barnets seksuelle ytringer?« (Freud, 1905, p.175).

En teoretisk sammenstilling

Freuds seksualteori er placeret centralt i tænkningen omkring det meget komplekse spørgsmål om børn og seksualitet, og senere teoretikere både elaborerer og positionerer sig i forhold til den. Indenfor den kognitive tradition har vi fundet, at J. H. Gagnon og W. Simons (1973) teoretiske tankefigurer (scripts) er et godt supplement til at udvide Freuds beskrivelse af børns seksuelle udvikling. Før vi sammenholder de to teorier, vil vi påpege enkelte basale forskelle mellem deres empiriske baggrund og udviklingssyn.

Først og fremmest er der en forskel, idet Freud baserer sin teori om »infantil seksualitet« på viden om barndommens seksuelle lege og fantasier. Denne viden erhverver han gennem samtaler med voksne, især neurotiske kvinder, hvorefter han retrospektivt søger at koble disse erindringer sammen med barnets fysiologiske udvikling. I modsætning hertil bygger Gagnon og Simon deres teori på observation af børn og søger at kæde resultaterne sammen med børnenes kognitive udvikling.

Dernæst afspejles en umiddelbar forskel mellem opfattelserne i teoriernes respektive udviklingsperspektiver. Freud beskriver barnets udvikling som et kronologisk forløb af faser, hvor skiftet mellem partialdriftens dominans kan betegnes som spring frem mod den genitale seksualitet. Der er altså tale om en udviklingsforståelse, hvori barnets udvikling følger en universal prædetermineret retning. Dette resulterer i, at den normale udvikling bliver en fastlagt størrelse, hvorfra der åbnes mulighed for en »afvigende udvikling«.

Overfor dette synes Gagnon og Simon at foretrække et graduelt udviklingsforløb – i tråd med Bowlbys (1994) tanke om udviklingsstier. De opfatter ikke børns udvikling som værende enten normal eller ej, men derimod som et utal af mulige udviklingsveje, som i bred forstand alle må beskrives som afvigende fra hinanden i forhold til alder og udtryk. Vi fremhæver dette, fordi det forekommer vigtigt at udvise stor forsigtighed med at fastslå en almen-seksualudvikling (endsige en »mangelfuld«) på baggrund af det spinkle vidensgrundlag, vi i dag er i besiddelse af.

Gagnon og Simons udviklingssyn kan ligeledes sidestilles med Engeströms holdning til hvordan »nyt« skabes: »*How is the new generated from the old? (..) ..this is an erroneus way of putting the question. The new is not generated from the old but from the living movement away from the old*« (1986, p.33). Gagnon og Simons grundide om barnets seksuelle udvikling kan således betegnes som den levende bevægelse væk fra det »gamle«, barnet allerede kan. Udgangspunktet for udviklingens start er givet med fysiologien, men dens retning og endemål skabes ad hoc i samspillet mellem indre og ydre påvirkninger.

Præsentation af orgasme-script

Gagnon og Simon anlægger med script-begrebet en socialkognitivistisk synsvinkel på seksualitetsudviklingen. Script kan forstås som en metafor for vores afkodning og kognitive behandling af adfærden i det sociale liv, hvori fysiologiske, psykologiske, sociale og kulturhistoriske komponenter gør sig gældende.

De nævner specifikt et orgasmescript, hvori de skelner mellem barnets *orgasmekompetence* og dets *orgasmeperformance*. Det forklarer henholdsvis barnets organisering af biologiske potentialer og dets færdigheder i forhold til orgasme. Gagnon påpeger begrebets vidde, idet han skriver: »*..it is a unit large enough to comprehend symbolic and nonverbal elements in an organized and time-bound sequence of conduct through which persons both envisage future behavior and check on the quality of ongoing conduct*« (Gagnon 1977, citeret efter Gundersen et al. 1981, p. 57).

I orgasme-scriptet samles alle barnets erfaringer med masturbation, der fører til orgasme. Det dannes ved barnets første oplevelse af orgasme i forbindelse med masturbation. Martinson (1981) betegner dette som en

»sexual awakesness«. Hermed sætter han fokus på barnets egen opmærksomhed på handlingen og dens udfald.

Efterhånden som barnet udbygger sit script, vil det således kognitivt kunne styre sin masturbation i retning af orgasme ved en direkte intentionel styring (Gagnon & Simon, 1973). Når Gagnon og Simon taler om orgasmepreformance, er det vigtigt at understrege, at den udvikles og forandres langsomt over en livslang periode, og at eksempelvis et syvårigt barns bevidsthed om orgasmefærdighed ikke på nogen måde kan sidestilles med en voksens. Det er desuden langt fra sådan, at alle børn, der første gang oplever orgasme, automatisk fremover vil genoptage orgasmeforsøgene – således er der stor variation i bevidsthedsudviklingen omkring orgasme. Men hvordan skal vi teoretisk tænke om barnets seksualbevidsthed?

Vi ser, at fysiologien, hos både Freud og Gagnon & Simon, er grundlaget for masturbationens opståen hos barnet. Derimod er deres opfattelser af dens videre udvikling, heriblandt barnets gryende bevidsthed om sin masturbation, divergerende. Dette hænger for os at se sammen med placeringen af forholdet mellem motivation og erfaring i de respektive teorier.

Det fremgår explicit af Freuds teori, at motivationen for at masturbere overordnet styres af behovet for spændingsreduktion af driften (libidoen), samt at masturbationserfaringer ikke overføres fra én masturbationsperiode til den næste. Dette betyder, at barnets erfaring forbliver umiddelbar og knyttet til nuet. Når Gagnon og Simon derimod foreskriver, at barnet i og med script-dannelsen vil kunne udnytte sine kropserfaringer, styre sine fremtidige handlinger og derigennem opnå en større fylde i den psykiske oplevelse af masturbation, understreger de også, at barnets egne seksuallerfaringer kan udbygge dets videre motivation. Denne opfattelse understreger barnets kumulative erfaringsdannelse og forklarer, hvordan barnet helt konkret ved at øve sig på at masturbere kan blive stadig dygtigere til at opnå orgasme. Disse antagelser forekommer vigtige, fordi de, i modsætning til Freuds opfattelse, i højere grad indikerer barnets *rudimentære* seksualbevidsthed.

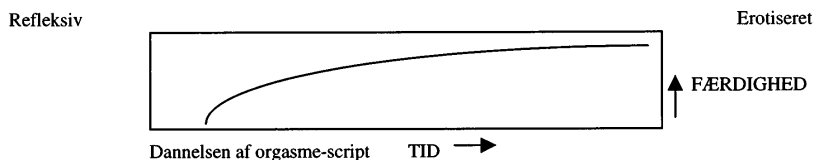
Men hvordan kan vi tænke om barnets rudimentære seksualbevidsthed og ydermere skelne den fra voksnes seksualbevidsthed? Her introducerer Martinson (1981) to begreber, som vi har fundet nyttige, til at gribe samspillet mellem den fysiske og den psykiske seksuelle udvikling, barnet gennemgår. Desuden tilbyder han, med nedenstående distinktion, et alternativ til Freuds forståelse af det kvalitative spring fra barndommens til voksendommens seksualitet.

I perioden inden scriptet opstår, karakteriserer Martinson barnets seksualitet som *refleksiv*; her opstår både masturbation og orgasme ved en fysiologisk baseret tilfældighed. Med den videre erfaringsindsamling karakteriseres barnets seksualitet som stadig mere *erotiseret*. Erotiseringen indebærer: »*The widening of a child's experiences, and her increasing*

cognitive development and ability to recall all expand the capability for fantasy in the child and create the potential for expectations» (Gundersen et al., 1981, p. 57). Den erotiserede seksualitet omfatter den livslange bevidsthedsudvikling, hvor to overordnede temaer dominerer, nemlig menneskets opmærksomhed på sig selv (homoerotisk) og dets opmærksomhed på sig selv i forhold til andre (socioerotisk).

Vi har i figur 1 søgt at sammentænke Martinsons beskrivelse af seksualitetens generelle udviklingsretning med Gagnon og Simons optegning af dannelsen af det specifikke orgasme-script. Vi ser heri en tankemodel for, hvordan man teoretisk kan opfatte seksualudviklingen fra barndommen til voksendommen som en glidende overgang, samtidig med at den altafgørende kvalitative forandring i denne overgang medtænkes.

Figur 1

Figuren viser, at barnets orgasmefærdighed udvikles graduelt, selvom der med dannelsen af orgasme-scriptet faktisk sker et kvalitativt spring. Overgangen kan beskrives som gående fra refleksivt motiverede handlinger mod erotiseret motiverede handlinger. Polerne afløser ikke på noget tidspunkt hinanden, men deres vægtning skifter betydning med tiden, og heri ligger den graduale bevægelses kvalitative forandring fra barn til voksen.

Vi sammenstiller script-udbyggelsen og den livslange bevægelse mod en erotiseret seksualitet, fordi det kunne tænkes, at de begge afspejler barnets udvikling af en rudimentær seksualbevidsthed (her specifikt omkring orgasme). Dette skal forstås således, at den udvikling, der sker i barnets orgasmescript, ikke til stadighed beror på en refleksivt motiveret masturbation, men at der over tid sker en udbygning af motivationen i en erotiseret retning (navnlig med fantasien). Vi vil naturligvis ikke side stille dette med en »voksen-erotisering«, men refererer til det ovenfor nævnte »skabte forventningspotentiale« omkring masturbationen. Dette kunne muligvis være med til at øge chancerne for opnåelse af orgasme, alene af den grund, at barnet så kan tænkes at fastholde masturbationen længe nok til, at orgasme kan opnås. Barnet vil med dette blive bedre i stand til at vurdere kvaliteten af sine orgasmeerfaringer, samt efterhånden kunne udbygge og kvalificere dem indenfor de sociale rammer, som bliver det givet. I en sådan gradvis og langsom indlemmelse af erotiserede

elementer, muliggjort af barnets kognitive modning og efterfølgende evaluering af egne oplevelser, afspejles efter vor mening en rudimentær seksualbevidsthed.

Det er med denne definition af en rudimentær seksualbevidsthed og fokus på bevægelsen, fra det reflektive mod det erotiserede, i tanken, at vi i teksten fremover anvender termen »børns seksualitet«.

Metodiske problemer i genstandsfeltet

»Barndommen er den sidste sorte plet på sexologiens landkort«, skriver Masters og Johnson (1982, p. 118) og understreger hermed vores fortsatte spinkle viden om børns seksualitet.

Uvidenheden hænger blandt andet sammen med, at »det seksuelle barn« som empirisk genstandsfelt udgør et meget svært tilgængeligt område. Her er særlige metodeproblemer, fordi emnet er omgærdet af kulturelle tabuer, der besværliggør vidensgenerering. Først og fremmest er der bekymring for de etiske konsekvenser af den viden, man som forsker kan frembringe i et samfund, hvor man (heldigvis) er opmærksom på at beskytte børn mod seksuelle overgreb fra voksne. Det bevirker, at det i praksis er svært at opnå støtte til forskning på området, både i form af midler og undersøgelsesgenstande. Der er ofte tale om en meget begrænset datamængde af en art, der kræver stor fortolkning, blandt andet fordi den i mange tilfælde kun består af andenhåndsviden. Senest er der eksempelvis draget tvivl om validiteten af den viden, der fremføres i Kinsey-rapportens afsnit om børn, da dele af de indsendte data viser sig at stamme fra voksne, der har haft seksuelt samvær med børn. Man må blandt andet derfor benytte en del af de undersøgelsesresultater, der foreligger, med forsigtighed.

Hertil kommer, at der savnes en begrebsliggørelse til en faglig belysning af området: hvad forstår vi ved seksualitet? Hvilke komponenter består det af, og hvad er forholdet mellem dem? Og særligt centralt her, hvori ligger forskellen, når vi taler om børns seksualitet i forhold til den modne voksenalder? Der savnes løsninger af metodeproblemet: »Hvordan kan og skal man indfange viden om børn i forhold til deres seksualitet på en måde, så man samtidig respekterer deres privatliv og blufærdighed?«

Yderligere udøver børn ofte deres seksualhandlinger i det skjulte, og det begrænser naturligvis seksualforskeres mulighed for at indsamle direkte data gennem observation. Derfor stammer en del af vores viden fra voksne (bearbejdede og mangelfulde) retrospektive beskrivelser, frem fra det »virkelige« barn.

Desuden tilbyder dagligdagens sprogbrug ikke børn nuancerede seksualtermer, hvormed de kan beskrive deres handlinger af seksuel art.

Med disse aspekter in mente er det klart, at der på nuværende tidspunkt ikke eksisterer empiri til at kunne optegne et dækkende billede af børns seksuelle aktiviteter. Desuden hersker der ganske enkelt for stor usikkerhed om, hvorledes man skal udlægge vægtningen mellem barnets seksuelle handlinger og deres seksuelle betydning. Således er der stor divergens mellem forskernes vurdering af, hvilken betydning den seksuelle handling har for barnet.

Vi har søgt at samle stykker af empirisk viden om førskolebørns seksuelle handlinger. Hertil knyttes forskellige forskeres bud på, hvilke psykologiske samt sociokulturelle og biologiske betydninger vi kan tillægge børns handlinger.

Empirisk viden om børns seksuelle adfærd

I det følgende problematiseres barnets opdagelse af og erfaring med masturbation og orgasme, fordi dette er barnets mest tydelige udtryk for seksualitet. Herefter kigger vi på børns seksuelle lege og voksnes reaktion herpå, samt hvilken viden mindre børn har om seksuelt relaterede emner. Men for at give et indblik i, hvor tidligt seksualiteten manifesterer sig som fysiologiske reaktioner hos barnet, giver vi en kort belysning af seksualitetens udspring.

Seksuel arousal

De fysiologiske mekanismer bag menneskets seksualorganers funktion er allerede udviklet ved dets fødsel. »Seksuel arousal« er den fysiologiske årsag til, at mennesket (og hermed barnet) mærker seksuel opstemthed og nydelse, og den muliggør opnåelse af orgasme.

Seksuel arousal er udtryk for, at seksuel stimulation øger blodgennemstrømningen i området omkring kønsorganerne, igangsat af det parasymptatiske nervesystem. Dette leder til erektion hos drengen og lubrikation (vaginal fugtighed) hos pigen. At de fysiologiske mekanismer er udviklede så tidligt, understreges af, at man har observeret erektion hos drengebarnet allerede i fostertilstanden, og det manifesterer sig yderligere ved, at barnet allerede inden det første fyldte leveår kan få spontan erektion/lubrikation flere gange dagligt (Martinson 1981). Dette ved man fra undersøgelser, der også har vist lubrikation, henholdsvis erektion under REM-søvn, hvilket fortsætter gennem hele menneskets liv (Hertoft 1976). De kropslige reaktioner hos børn indeholder samme fysiologiske sekvenser, som gør sig gældende hos voksne (Kinsey 1948). Dette synes også at være tilfældet for den orgasmiske sekvens, idet man hos børn helt ned til 1 og 2 årsalderen har observeret orgasmereaktioner, der (naturligvis uden udløsning) har samme fysiologiske mønster som hos den voksne (Gundersen 1981). Man ved, at børn har en større chance for at få orgasme i forbindelse med seksuel arousal end ved fraværet af denne, men

den psykologiske signifikans af spontan seksuel arousal og orgasme hos børn er endnu ikke kendt. Modsat kan man heller ikke med sikkerhed afvise, at masturbation og orgasme bibringer barnet en psykologisk oplevelse, der ligger ud over et simpelt pain/pleasure-princip (Martinson 1981).

Hvordan opdager barnet masturbation og orgasme

På hvilken måde førskolebarnet finder ud af at opnå større piring og orgasme ved vedvarende manipulation af kønsorganet, kan selvfølgelig ikke fremlægges entydigt. Man peger på, at barnet med sine fysiologiske egenskaber, først og fremmest seksuel arousal, har mulighed for at få orgasme, men der er stor variation i, hvornår og hvordan det sker. Her spiller en mængde faktorer ind, eksempelvis graden af tolerance i barnets nære omgivelser, arten af interaktion med andre børn, og sluttelig kan der være individuelle forskelle på genital sensibilitet; nogle vil føle større nydelse ved berøring end andre.

Variationen medtænkt, har det været interessant for sexologien at få kendskab til, hvor tidligt masturbation og orgasme kan finde sted. Kinsey (1948) har fået rapporteret observationer af masturbation med orgasme til følge hos enkelte drenge helt ned til før ét-årsalderen, men hovedparten af rapporteringerne omhandler lidt ældre førskolebørn. Voksne informanternes beretning til Martinson (1981) om den første (erindrede) orgasmelignende oplevelse spænder fra omkring 3-4 årsalderen og frem. Vi finder det interessant også at pege på et bredere almenældende perspektiv. Eksempelvis hævder Kinsey, at ethvert barn ved 5 årsalderen har *kapaciteten* til autoerotisk vækkelse og oplevelse, inklusiv selvstimulering til orgasme – hvilket dog hverken er ensbetydende med at potentialet udnyttes, eller at der fra barnets side er tale om en bevidst systematisk søgen efter orgasme.

Denne kapacitet (masturbation-orgasme) kommer første gang, som også antaget i teorien, formentlig til udtryk ved en tilfældighed, men det kan ikke udelukkes, at det ligeledes kan ske ved, at barnet tilegner sig viden i samværet med andre børn. Vi nævner dette, fordi undersøgelser har vist, at førskolebørn ofte leger lege, hvori masturbation indgår (Kinsey 1948, Langfeldt 1981, 1986). Masturbationen forekommer mest i de klassiske legesituationer: far, mor og børn, doktor-patient o. lign. Børn observerer og rører ved hinanden i legen, og dertil spørger og videregiver de information om masturbationsadfærden. De ældre og mere erfarne børn lærer eller inspirerer de mindre eller uerfarne børn. Det skal selvfølgelig ikke forstås sådan, at ethvert barn begynder sin masturbationskarriere, blot fordi det ser andre børn udføre handlingen eller bliver opfordret hertil, men det kan tænkes, at masturbationserfaringen også har et socioseksuelt grundlag (en tanke Gagnon og Simon inkorporerer i deres scriptteori (jvf. afsnittet: Præsentation af orgasme-script)).

Seksuel erfaring

Barnets generelle erfaring, opnået i mødet med omgivelserne, er afgørende for, hvordan en mængde potentialer og færdigheder udvikles, f.eks. sprog, tænkning, kommunikation og moral. En ligeså vigtig rolle spiller erfaring naturligvis i forhold til barnets seksualitetsudvikling.

Vi har ovenstående eksempler på børn, der i en meget tidlig alder har berørt deres genitalier og fået en fysiologisk stærk oplevelse i situationen. Spørgsmålet er, om vi kan tilskrive handlingen status af decideret erfaring for barnet? »Begynder børn at indsamle seksuelle erfaringer så tidligt?« Givetvis, men først mener vi, at man må se på, hvad begrebet erfaring dækker over i forbindelse med barnets tidlige seksualitet.

Erfaringen, mener vi, må bero på dets evne til at genkalde og fastholde oplevelsen, efter den er gjort, og dermed huske sammenhængen i de elementer, der tilsammen udgjorde handlingen: »Da jeg rørte her og blev ved med det, fik jeg en nydelsesoplevelse«. Hvis barnet bagefter modsat ikke er i stand til at huske situationen, og hvad den indeholdt, er det sværere at tale om erfaring. – I sådanne tilfælde vil der være tale om en umiddelbar seksualoplevelse, som den Freud beskriver: den opstår tilfældigt, nydes og glemmes. Men muligvis vil barnet sidenhen kunne genopleve eller huske situationen ved en ny masturbation og således langsomt udvikle et erfaringsmønster, der udtrykker en intentionel systematik frem mod orgasmen. Hermed vil barnet kunne opbygge en stadig større seksualerfaring, som foreskrevet i orgasmescriptet.

Det er vigtigt at holde sig disse forskellige måder at forstå erfaring på for øje, når vi taler om barnets seksualitet. Dette siger vi, fordi vi ser en fare i at skære alle børn over een kam og pege på det kompetente seksuelle barn i enhver henseende og ved enhver aktivitet. Det er ikke alle børn, der starter med at masturbere i så tidlig en alder, som eksemplerne anført i Kinseys rapport. Pædiateren Leung (1993) påpeger eksempelvis, at spædbarnets interesse for sine genitalier hyppigt svækkes, simpelthen fordi andre ting i dets omgivelser begynder at optage dets opmærksomhed; barnet glemmer situationen og handlingen. Hertil mener vi ikke, at barnets berøring af sine genitalier med nødvendighed skal ses som et udtryk for direkte masturbation eller orgasmesøgning. Det kan også forstås som et udtryk for en lystbetonet undersøgelse af egen krop – en undersøgelse der hovedsagelig er reflektivt motiveret.

Masturbation

Den norske forsker Thore Langfeldt (1981) skønner, på baggrund af egne og andres undersøgelser, at mellem en tredjedel og halvdelen af norske børnehævebørn masturberer, og at adfærden øges hos drenge omkring 6-7-årsalderen¹. Der er stor variation i, hvor meget børn masturberer, hvil-

1. Langfeldt nævner ikke i den forbindelse, om dette også er tilfældet hos piger.

ket synes at give forskere problemer, idet de forsøger at generalisere eller optegne et samlet billede af dette. I en artikel af Leung (1993) bliver det f.eks. foreslået, at børns masturbation er mest almindelig i 4-årsalderen og først genoptages i det »voksne« liv. Dette er ret forskelligt fra Langfeldts bud, men minder påfaldende meget om Freuds masturbationsfaser (jvf. afsnittet: Barnets seksuelle handlinger).

I forbindelse med masturbation viser empirien et andet fænomen, som ikke berører børn generelt, men som alligevel er ret almindeligt forekommende de steder, hvor førskolebørn færdes i større antal, f.eks. i børnehaven. Dette fænomen er »hypermasturbation«. Man bruger denne betegnelse om børn, der masturberer langt oftere end andre, og dette kan i nogle tilfælde være nærmest konstant. De masturberer *synligt* mange af de steder, de i løbet af hverdagen befinder sig – på værelset, i stuen, ved spisebordet, i institutionen etc.

Det synes, som om det kun er børns mest hyppige og synligt forekommende aktiviteter, forskere betegner nogenlunde ens. Sammenligner vi mængden af viden om masturbation og hypermasturbation, finder vi, at man beskæftiger sig/ved påfaldende lidt om den almene masturbation og en hel del mere konkret om hypermasturbationen. Et aspekt ved forståelsen af hypermasturbation, mener vi, er, at *masturbationssocialiseringen* hos hovedparten af disse børn ikke er »lykkedes«. Det skønnes, at børn almindeligvis går afsides for at masturbere, hvor de er utilgængelige for voksnes observation. Det understreger samtidig billedet af barnets seksualitet som meget komplekst, at vi voksne noterer og bekymrer os om barnets åbenlyse seksualhandling, mens de skjulte forbliver anonyme.

Udover at hypermasturbationen kan virke anstødeligt på navnlig voksne, anses det samtidigt som værende et socialt problem for barnet selv. Norske pædagoger, interviewet af Gundersen et al. (1981), havde alle opfattelsen af, at disse børn (hvilke alle var drenge) gik glip af en mængde aktiviteter med de andre børn, simpelthen fordi de, mens handlingen stod på, var for fraværende til at ænse deres omgivelser. Langfeldt (1981) optegner forskellige årsager, der kan være medvirkende til, at visse børn udvikler en så stor tendens til masturbation. Det ses hos børn med vidt forskellig familiebaggrund, men ofte er der tale om børn i ubalance som følge af omsorgssvigt, angst og utryghed eller lignende forhold, der kan frustrere barnet. Masturbationen får hos mange af disse børn en angstdæmpende eller opmuntrende funktion – et fænomen, de fleste voksne også kender til.

Hypermasturbationen kædes tæt sammen med barnets øvrige problemer. Derfor bliver den umiddelbare løsning på dette problem ofte at opfordre barnet til at *stoppe* sin hypermasturbation. Det synes ikke muligt at hjælpe det til at *omforme* sin masturbation til en socialt legitim handling, eksempelvis ved at opfordre det til at gå afsides. Langfeldt (1981) har gjort sig til talsmand for, at den umiddelbare løsning ikke i tilstrækkelig grad anerkender det seksuelle element i handlingen. Han frygter, at

voksne får givet barnet et signal om, at selve dets seksualitet er uønsket, fremfor at det er dens udtryk og lokale situering, der er upassende. Langfeldt, der har behandlet børn med problemer (også seksuelle), finder, at dét, som i de fleste tilfælde synes at holde hypermasturbationen i gang, er fraværet af orgasme. Hans argument herfor er, at de fleste børn, han har haft i behandling, stopper deres intense masturbation, efter de har opnået orgasme.

Seksuel adfærd i legen

Når børn leger klassiske rollelege sammen, har legene ofte seksuel karakter. Børnene klæder sig af, udforsker og rører ved hinandens kroppe. Disse lege synes at foregå mellem børn i alle kulturer. Legene varierer naturligvis fra kultur til kultur, men man er i flere forskellige undersøgelser stødt på et interessant fænomen, der har at gøre med børns tendens til at udføre kønspecifik seksuel handleadfærd. Denne handleadfærd kalder forskerne for *mounting* og *presenting* adfærd.

Begreberne er hentet fra etologien, hvor de har observeret unge rhesusabers seksualadfærd i forbindelse med leg². Det viser sig, at hanaben hovedsagelig påtager sig rollen som den, der »bestiger« eller »ta'r« partneren – han »mounter«, – hvor hunnen byder sig til eller sagt på jævnt dansk er den, som bliver »taget«. Man mener, at denne adfærd hos aberne skal hjælpe til en adækvat parringsadfærd i den senere reproduktionsdygtige alder. Selv om han- og hunaberne udviser begge former for adfærd, holder de sig meget til den adfærd, der nu er specifik for deres respektive køn (Gundersen, 1981).

Når drenge og piger udviser denne adfærd i legen, gør nogenlunde samme mønster sig gældende som hos aberne. Drengene udviser hovedsageligt *mounting* adfærd, mens pigerne giver sig i kast med begge slags adfærdshandlinger.

I de tilfælde, hvor der kun er drenge involveret i legen, har det vist sig nødvendigt at dele roller ud, før drengene var villige til at udvise modskønnet seksualadfærd (*presenting*), hvilket Langfeldt (1981) finder indikerer, at drengen føler sig bedst tilpas ved eller foretrækker *mounting*. Ældre drenge er i legen, ikke mindst som følge af deres mere udviklede kognitive apparat, i stand til at overtale de yngre drenge til bestemte roller eller til en bestemt adfærd. Derfor bliver resultatet i disse lege oftest, at de yngre må påtage sig *presenting*-rollen, hvis de ønsker at lege med, hvilket, ifølge forfatterne, yderligere synes at fremhæve *mounting* som drengens fortrukne seksualadfærd i legene. Man kan dog anføre her, at dette ligeså vel kunne skyldes, at børnene først føler sig trygge, idet de kender deres egen og de andres rolle i legen – hvis de ikke på forhånd

2. Undersøgelserne, der refereres til her, er foretaget af Harlow, H. F. (1962) og Hinde, R.A., Spencer-Booth, Y. (1967).

fastlægger en rollebesætning, vil der, for de mindre børn, være tale om et meget utrygt grundlag at lege på.

Vi finder, at denne generaliserede seksuelle adfærd hos børn giver stof til eftertanke. Dels kan man undres over, hvor handlingerne stammer fra, og dels kan man spørge, hvilket formål adfærden har. Ifølge Langfeldt (1981) har forskerne ikke fundet nogen indikationer på, at presenting og mounting er indlært. Det antydes altså her, at vi fødes som reproduktionsdisponerede væsener, og at reproduktionsdygtigheden opøves instinktivt allerede fra de første leveår, analogt til etologernes forklaring på abeungernes mounting-presenting adfærd. Adfærdens formål er svær at fastslå, særlig fordi man inden for sexologien ikke kan opnå enighed om, hvorvidt den er almenmenneskelig.

Når sådanne komparative observationer fremføres fra seksualforskeres side, synes den overordnede ideologiske interesse at være præget af ønsket om at kunne påvise eksistensen af »det seksuelle barn«. Argumentationen for det instinktuelt aspekt i børns handleadfærd, accentuerer »det nødvendige« reproduktive element, og grundspørgsmålet (Har børn en seksualitet?) opfattes herefter som værende indiskutabelt.

Det kan undre os, hvad en sådan direkte sammenligning mellem abe- og menneskeungers tilsyneladende instinktive *parringsadfærd* egentlig kan fortælle os om karakteren af børns *seksualitet*? En instinktiv parringsadfærd er selvsagt en vigtig komponent i det, der engang skal udgøre en voksen-seksualitet, men det er ikke ensbetydende med, at den reproduktive faktor skal sættes lig med seksualitet. Det forbliver altså uvist, hvilke psykologiske betydninger disse handlinger har for barnet, både i udførelsesøjeblikket og på længere sigt. Argumentationen er dog et udtalt eksempel på, hvor mange forskellige indfaldsvinkler forskningen benytter til belysning af emnet, netop på grund af dets særlige metodiske problematikker.

Interviews med voksne, der arbejder med mindre børn, udgør, ligesom observationer og komparative studier, en informationskilde til belysning af børns seksuelle handlinger. Herfra kan man ikke alene udtrække viden om, hvad børn foretager sig. Man kan også få et billede af, hvilke holdninger og reaktioner den voksne udviser i mødet med børns seksuelt relaterede aktiviteter, og derudfra karakterisere de muligheder for handle- rum og vidensindsamling, børn tilbydes fra omgivelserne. Af den grund har vi valgt også at fokusere på en undersøgelse af voksnes reaktionsmåder, fordi en isoleret fortolkning af barnets aktiviteter synes ufuldkommen.

Børns seksuelle ytringer, set og tolket af voksne

I daginstitutioner møder pædagoger børns søgen efter kropskontakt med voksne og med andre børn. I den fysiske kontakt med voksne kan børn dels opnå en følelse af tryghed, og dels har de mulighed for at få etableret en kontakt, hvorigennem de kan få viden (også om kroppen). Til be-

lysning af denne interaktion henviser vi hovedsageligt til en interviewundersøgelse, der omfatter 60 norske pædagoger, foretaget af Gundersen et al. (1981). Vi trækker, til nærmere forståelse af de voksnes reaktioner, endvidere på en antropologisk analyse af samfunds kulturspecifikke indstilling til seksualitet.

98% af undersøgelsens adspurgte pædagoger mener, at seksuel adfærd er naturlig for børn. Endvidere vurderer alle, at børnene nyder deres egen nøgenhed. 94% siger, at de har set børnene vise interesse for deres egne kønsorganer. Af dem, som har mødt denne adfærd hos børnene, mener 42%, at kønnene udviser samme mængde af interesse, mens 47% mener, at drengene udviser større interesse end pigerne. Yderligere mener 2/3, at børnene viser interesse for andre børns genitalier, mens 1/3 mener, at børnene viser stor interesse herfor.

Undersøgelsen understreger tydeligt børns behov/interesse for kropskontakt, idet 90% af det adspurgte personale fortalte, at børnene enten ofte eller meget ofte aktivt søgte kropskontakt hos dem med ønske om at røre og blive rørt, blive strøget/kælet for, blive holdt tæt, blive kysset og give kys. Pædagogerne vurderer, at det enkeltes barns søgen efter kropslig kontakt afhænger meget af, hvor tæt, intenst og tilladt fysisk berøring er i barnets interaktion med dets egne forældre.

20% af pædagogerne hævdede, at kropskontakten til tider havde karakter af, at barnet udforskede den voksnes krop. Det kan betyde, at netop de 20% havde været i berøring med de børn, der søgte information om det kropslige, eller at kun 20% af pædagogerne selv var trygge ved at give udtryk for en sådan observation i interviewet. Men det kan også betyde, at kun disse pædagoger var opmærksom på, villige og i stand til at viderebringe viden om det kropslige eller det seksuelt relaterede til barnet.

At barnet kan bruge kropskontakt som en tryk vej eller kanal, gennem hvilken det kan få viden, er således ikke ensbetydende med, at der opnås en positiv viden/erfaring herved. De øvrige 80% pædagoger kunne måske tænkes at være blevet konfronterede med børnenes interesse i forbindelse med kropskontakten, og her, på den ene eller anden måde, at have ignoreret dette. Et eksempel herpå kan være: Barnet sidder på den voksnes skød og begynder at lege med sine kønsorganer. Den voksne sætter bevidst, men ofte uden at kunne give en rationel forklaring derpå, barnet fra sig. Barnet vil helt givet registrere dette og sætte afvisningen (hvilket der ville være tale om) i forbindelse med den *indirekte* seksuelle handling. På en sådan måde fremstår den voksnes non-verbale respons på barnets seksuelle ytringer som klare signaler, der vil få betydning for barnets egen efterfølgende vurdering af handlingen: »den er uønsket«.

Det er en gennemgående oplevelse hos pædagogerne, at børnene ikke stiller dem spørgsmål, der omhandler det seksuelt relaterede. Når der endelig tales om dette, er det oftest i forbindelse med en graviditet eller badning om sommeren. Her spørges til kønnenes forskellighed og til,

hvordan det lille barn laves. Disse situationer betragtes altså, både af børnene og af de voksne, som legitime tidspunkter at stille spørgsmål om seksuelle emner på. Bemærkelsesværdigt er det, at over halvdelen af de interviewede fornemmer, at de spørgsmål, børnene stiller, dækker over en større seksuel nysgerrighed. Der tegner sig desuden en gængs politik hos pædagogerne med hensyn til at give børnene seksuel information: De vil vente, indtil barnet selv spørger, hvorefter de så vil give dem svar.

Alle pædagogerne har på et eller andet tidspunkt set børn lege »doktorlege«, og halvdelen har observeret det, de betegner som direkte seksuel aktivitet i disse lege. Der var her tale om genital manipulation (både oral og manuelt), samleje-imitation og kropsåbningsudforskning med fingre og/eller objekter.

2/3 af de pædagoger, der har mødt en sådan seksuel aktivitet hos børn, udtrykker, at de selv oplevede en slags skam og et fysisk ubehag ved denne opdagelse.

Hvis pædagogerne vurderede, at de seksuelle aktiviteter indebar tvang over for de mindste deltagere i legen, eller hvis der var tale om udforskning af kropsåbninger, greb de ind og stoppede legen. Der blev angivet to grunde til denne indgriben: 20% svarede, at børnene kunne beskadige sig selv eller andre ved udforskningen, mens 80% svarede, at det var et krav fra forældrenes side. Det viste sig dog ved nærmere spørgsmål herom, at pædagogerne så godt som aldrig talte med forældrene om seksualitet, hverken på et generelt plan (om institutionsbørnenes seksualitet) eller på et konkret plan (om det pågældende barns seksualitet). Selv mellem pædagogerne forekom diskussioner om børn og seksualitet yderst sjældent.

Når pædagogerne selv vurderer denne indgriben, viser undersøgelsesresultaterne en diskrepans, idet de henholdsvis bliver spurgt om, hvordan de i den daglige praksis »foretrækker« at reagere, over for hvordan de ideelt »burde« reagere på børnenes seksuelle aktiviteter. Her *foretrækker* halvdelen i praksis en tolerant indstilling og den anden halvdel en ikke-tolerant indstilling. Mens hovedparten udtrykker, at de i teorien *burde* have en tolerant forholdemåde fremfor en ikke-tolerant forholdemåde overfor børns seksuelle aktiviteter.

Sluttelig understreger Gundersen et al., at pædagogerne generelt giver udtryk for, at de i forhold til børns seksualitet savner konkret viden, åbenhed og kulturelt acceptable pædagogiske retningslinier.

Det overordnede indtryk af pædagogernes udtalelser tegner et ambivalent billede af voksne, der på den ene side fastholder *ideen* om, at børn er seksuelle, men samtidig ikke i *praksis* kan/vil støtte op om børnenes seksuelle udtryk (lege og spørgsmål). Spørgsmålet er, om dette billede blot afspejler disse pædagogers holdning, eller om der ikke her er tale om en mere almindelig udbredt ambivalent forholdemåde hos voksne.

Antropologen Richard L. Currier fremsætter i sin artikel »Juvenile Sexuality in Global Perspective« (1981) en opdeling af de værdier for-

skellige samfund tilskriver seksualiteten. Dette er set i forhold til barn-dom (særligt børns adgang til seksuelle lege), til førægteskabelig seksu- alaktivitet og til graden af almindelig accept og påskønnelse af seksuel glæde. Gennem analyse af egne og andres feltstudier er kategorierne *re- pressiv, restriktiv, permissiv og supportiv* fremkommet. I forskellige sam- fund verden over forholder man sig altså henholdsvis undertrykkende, begrænsende, tolererende og anerkendende til seksualitet (på de oven- nævnte punkter).

I denne opdeling har vi fundet, at den overordnede kategori, Currier benævner *den permissive indstilling* til seksualitet, er sammenlignelig med ovennævnte ide/praksis-ambivalens. Indstillingen er, ifølge Currier, almindeligt forekommende på alle kontinenter. Den eksisterer i Skandi- navien, men er ellers sjælden i Europa:

»Sexually permissive cultures are disposed toward the tolerance of sexuality. While formal prohibitions exist, they are only loosely en- forced and are often more honored in the breach than in the obser- vance. Sexual play in childhood may be technically forbidden, but as long as it is kept out of sight adults maintain a public pretext that they do not know what is going on. (...) Sexually permissive cultures concern themselves far more with the question of whether a given sexual behavior is appropriate than with the question of whether sexual behavior itself is actually taking place«.

(Currier, 1981, p. 13)

Grundlæggende peger Currier på vigtigheden af at forstå holdninger til seksualitet ud fra en kulturspecifik anskuelse. Vi skal således opfatte den tolerante indstilling, de norske pædagoger udviser, som værende i over- ensstemmelse med en permissiv seksualdiskurs i det norske samfund. Vi kan dog ikke foretage en komplet sammenligning her, idet der i den nor- ske undersøgelse viser sig en variation, der forekommer central. Der er ikke umiddelbart tale om et ideologisk forbud over for børns seksuelle lege. Tværtimod udtrykker pædagogerne, at de ideologisk set bør kunne indtage en tolerant indstilling heroverfor. Tolerancen har dog ikke den udformning, at man præcist ved hvad og hvorfor man tolererer. Således kan der over for børnene ikke signaleres en åbenlys tolerance, hvorfor vi her kan opfatte tolerance i en passiv forstand. Med denne modificering kan den permissive indstilling indfange beskrivelsen af det *handle- frirum*, der i vor kultur gives børn, idet voksne (her pædagoger) bevidst vælger at afstå fra at stoppe børnenes seksuelle lege og handlinger. Vi kan opfatte frirummet som et resultat af en kontrakt, en fortløbende forhand- lende interaktion, som er med til at forme børns handlinger. Det er en kontrakt, hvori voksne ikke kigger efter børnenes seksuelle handlinger, hvis børnene til gengæld søger at henlægge deres aktiviteter til steder uden for de voksnes bevågenhed.

Ide-praksis paradoks

Det er ikke kun hos pædagogerne i Gundersens undersøgelse, at vi finder uoverensstemmelse i forholdet mellem, hvordan voksne på et ideologisk plan ønsker at reagere i konkrete situationer, og hvordan vi i praksis forholder os (kommer til at forholde os) i den konkrete situation.

Gagnon har ligeledes observeret en ambivalens, som han beskriver således: »*The kind of response produced will depend on the ideas that an adult has about children in general and about sexuality in particular. However we should not expect the responses of most adults to be always consistent in tone or purpose. Even people with well-developed theories of sexuality and human development have a hard time applying their theories to concrete situations, particularly when those situations involve their own children*« (Gagnon, 1977, p. 79).

Gagnon peger her på voksnes besvær med at håndtere situationer, hvor de konkret møder børns seksualitet. Vi vil mene, at ambivalensen er udtryk for, hvad vi kunne kalde et *ide-praksis paradoks*.

Eksistensen af et sådant paradoks har vi yderligere mødt i en diskussionsgruppe på universitetet. Vi havde udfærdiget nedenstående case, der beskriver en fiktiv situation med børnehavebørn, engageret i leg af seksuel karakter. I denne anledning erfarede vi, hvor svært det er at formulere en reaktionsform, der rækker ud over det handlefrirum, vi beskriver ovenfor. Efter at have deltaget i en generel diskussion om børns seksualitet, samt at have stiftet bekendtskab med Curriers fire kulturelle indstillinger, skulle deltagerne give et bud på, hvordan en pædagog kunne reagere aktivt tolererende og ligefrem anerkendende/støttende (den supportive indstilling), idet han/hun uforberedt konfronteres med situationen.

Case

Fire børn i 4-5 års alderen, to piger og to drenge, leger sammen i et pudrum. De er de eneste til stede. Den ene pige ligger fladt på ryggen uden tøj på, den anden står lidt væk og sutter på sin tommeltot. Begge drenge sidder bøjet over pigens på gulvet, og den ene tegner på hende med en tusch. Hun er derfor dekoreret med streger omkring brystvorterne og navlen, samt meget omkring skambenet. Den anden dreng er også nøgen og er ligeledes blevet dekoreret med tuschen, omkring navlen, på ballerne og på hans penis, der er erigeret. Børnene er spændte, nysgerrige og ler meget. Døren til pudrummet går op, og en pædagog stikker hovedet ind og reagerer som følger....

Repressivt (undertrykkende): »Hva' laver I? Det må I ikke, sådan noget griseri. Det er *meget* farligt det I gør, og I må aldrig gøre det igen!«. Venter derefter på, at børnene får tøj på igen.

Restriktivt (begrænsende): »I må ikke lege doktor-legen. I er alt for små til at lege hernede alene, når I gør sådan noget – og lille Tine (nøgen pige på gulvet) kan da ikke lide, at I tegner på hende!«. Tager pigerne ved hånden og går.

Permissivt (tolererende): »Nå gud, hej. Hov! De der tuscher skal altså bruges til at tegne på papir med. Dem må jeg hellere lige få – tak. I må hellere se at få jeres tøj på.« Lukker døren og går.

Supportivt (anerkendende):

Hovedparten af deltagerne i undervisningen havde stort besvær med opgaven. Kun én gruppe formåede at give et færdigt bud, der afspejlede en tilnærmelsesvis seriøs supportiv forholdemåde.

Vi finder, at de samlede iagttagelser peger på ovennævnte ide-praksis paradoks som en meget vigtig faktor i voksnes reaktioner over for børns konkrete seksuelle aktivitet. Det er tydeligt, at vores ideologiske holdning hverken er udtalt eller nøjere defineret til praksis, det vil sige, vi har ikke gjort os tanker om og sat ord på, hvilke retningslinier vi ønsker at handle efter i konkrete situationer. Mere overordnet giver eksemplerne naturligvis næring til antagelsen om, at børn engageret i seksuel aktivitet i mange tilfælde modtager en meget lidt anerkendende reaktion fra voksne. Desuden kan det tænkes, at børnene efterfølgende må og vil indrette deres handlinger, så de modsvarer den voksnes reaktion.

Et sådant interaktionsmønster opererer Simon (1996) med, idet han peger på interpersonal scripting som den korrigerende, hvormed mennesker tilpasser deres handlinger til omgivelsernes forventninger. Når den interpersonelle scripting er med til at forme og sætte rammerne for børns seksuelle handlinger og kunnen, kan vi også benytte denne tankemodell som afsæt til at se på de forestillinger, børn knytter til seksuelt relaterede emner i form af sproglige forklaringer. Derfor kan børns seksuelle viden også anses som et udtryk for det *videns-frirum*, kulturen tilbyder dem.

Børns viden om seksuelt relaterede emner

Fastholdes denne tanke, kan vi med Gagnon og Simon (1973) beskrive, hvordan kontrakten konstitueres og håndhæves i barnets konkrete hverdag. De understreger, at børns seksuelle scripts, i forhold til andre (ikke-seksuelle) scripts, udvikles under særligt vanskelige vilkår. Hvor barnets første information om en *varm kogeplade* er enkel og klar: »Nej, pas på, du må aldrig røre kogepladen«, vil informationen herefter udbygges: »Du må ikke røre den, fordi du kan brænde dig«. Senere nuanceres informationerne i scriptet yderligere, idet barnet tilbydes komplekse instruktioner om for eksempel ild, temperatur og madlavning. Heroverfor kan det seksuelle scripts udvikling *ikke* sidestilles.

Hvor det er indlysende naturligt for den voksne at vejlede barnet omkring en varm kogeplade, forekommer det langt mere kompliceret at skulle vejlede i forbindelse med dets leg med kønsorganet – seksualiteten er ikke i samme udstrækning entydig »farlig«. Voksne nuancerer og guider ikke her systematisk barnets viden og erfaring. Men netop den manglende vejledning giver også barnet et klart signal, der indskrives i dets script, om end indholdet forbliver tvetydigt: »På det her område kan jeg (den voksne) ikke være ligeså informativ og imødekommende, som jeg kan på andre områder«.

Den voksne udviser ikke samme (udviklingspsykologiske) interesse i at følge op på det seksuelle script og får ikke skabt en tæt og vedvarende informationsudveksling med barnet. Efter vores mening er disse forhold i stort omfang barnets seksuelle udviklingsvilkår.

Udviklingsvilkårene, mener vi, kommer til udtryk i en interviewundersøgelse foretaget af Goldman & Goldman (1988). Her interviewede de 1000 børn fra fem lande (USA, Australien, England, Canada og Sverige). Børnene er ligeligt fordelt både med hensyn til alder (5-15 år) og køn, desuden har de alle mindre søskende.

Undersøgelsen viser den overordnede tendens, at børnenes generelle viden om specifikke, seksuelt relaterede emner er minimal. Dette gælder særligt for de mindre børn (5-9 år), men også for de ældre børn og unge (9-15 år), der dog med alderen giver stadigt mere biologisk realistiske besvarelser.

Et af de meget få seksualrelaterede områder, hvor børn automatisk tilbydes »legitim« viden, er ved familieførøvelse og kønsskelnen. Derfor er disse spørgsmål en indfaldsvinkel, som Goldman & Goldman har anlagt i forsøget på at samle et billede af, hvad børn i det hele taget ved om emnet seksualitet. Man må naturligvis overveje, om spørgsmål, der relaterer til voksenseksualitet (graviditet), er velegnede til at belyse og indkredse barnets seksualforståelse og særligt barnets egen fornemmelse af seksualitet.

De 5-9 årige børn benytter i stort omfang rent non-seksuelle, mytiske forklaringer og hverdagsbegivenheder til at redegøre for spørgsmål, der

omhandler graviditet. Det giver sig eksempelvis udslag i, at religiøse og autoritære figurer (Gud og doktoren) samt brudstykker af fakta spiller en central rolle i deres forklaringsbillede, der ofte er præget af en indre logisk mening.

Mange børn beskriver selve fødslen som et kejsersnit eller gætter på, at spædbarnet fødes gennem navlen eller anus, idet kendskab til kvindens skede generelt ikke synes at findes.

Interessant er det, at en hel del af de 5-7 årige i undersøgelsen udtrykker, at seksualitet er et emne de ikke må/skal vide noget om, eller som de ikke finder det behageligt/korrekt at udspørge forældrene om. Børnene henviser i den forbindelse til forskellige sanktioner, for eksempel at voksne ikke synes, det er rart at blive konfronteret med sådanne spørgsmål, at de vil grine ad barnet, eller at Gud/præsidenten vil straffe det etc. Dette kan fortælle os, at børn er meget bevidste om, at der er noget, de ikke må eller bør vide, selvom de endnu ikke er bevidste om, hvad dette »noget« er.

Spørgsmålet er, hvad vi kan udlede af undersøgelsens resultater om de mindre børns seksuelle uvidenhed. Førrend man drager den konklusion, at børns uvidenhed må sættes lig en *manglende* seksualinteresse, bør flere faktorer belyses. For selvom børnenes besvarelser er aldeles ukorrekte, er det tydeligt, at de har lagt en hel del energi og tankevirksomhed i at kreere en *hel* historie ud af alle brudstykkerne. Vi vil desuden sætte fokus på den utilpashed, som børnene både udtalte og udviste i selve interview-situationen. Det var ikke alene uvant for mange af dem, men direkte ubehageligt at udtale sig om de mere seksuelle spørgsmål. Dette ubehag kan selvfølgelig bevirke, at svar »opfindes« for at dække over manglende viden. Det kan dog også bevirke, at børnene med de opfundne svar søger at modificere den viden, de på forhånd antager er illegitim i den voksnes øjne. Sagt på en anden måde kan det tænkes, at børnene reagerer i overensstemmelse med de permissive værdier, der er indskrevet i deres seksuelle script. Desuden noterede forskerne, at børnenes besvarelser, ofte på grund af utilstrækkeligt ordforråd, ikke svarede til deres faktuelle viden eller erfaringer på området. Hvis dette er tilfældet, vil det være fejlagtigt at opfatte børnenes mangelfulde besvarelser som manglende interesse. Fordi vi savner ord for seksualiteten, betyder det ikke automatisk, at det seksuelle ligger os mindre på sinde, eller at vores erfaringsdannelse på området hører op.

Forskelle og nuancer i seksualviden

Undersøgelsens resultater viser desuden det interessante mønster, at de svenske børn i forhold til de øvrige generelt er to år forud med hensyn til faktisk viden og seksualordforråd. Forskerne gætter på, at årsagen til dette forspring er en mere liberal seksualnorm i Sverige og den obligatoriske seksualundervisning i skolerne – en karakteristik, som man kan antage også gør sig gældende for Danmark. Den mere liberale seksualnorm

vil præge dannelsen og udbygningen af de svenske børns seksual-scripts. Det betyder samtidig, at vi må opfatte deres seksuelle udviklingsvilkår, både med hensyn til vidensgenerering, erfaringsdannelse og kommunikation med andre, som værende underlagt videre rammer, end det er tilfældet for de øvrige landes børn. Denne forskel vil også kunne forklares med Curriers kategorier om indstillinger til seksualitet. Således vil de svenske børns forspring kunne opfattes som et udtryk for den permissive indstilling, som Skandinavien er karakteriseret ved, mens de engelsksprogede lande i højere grad vil kunne karakteriseres ved en restriktiv eller måske endda repressiv indstilling.

Mønsteret kan ses i besvarelsen af spørgsmålet: »Hvorfor bærer vi tøj?«. De 5-7 åriges vurdering heraf er klar i de engelsktalende lande, hvor den er meget moralsk og autoritetstro: »Det er imod loven at gå nøgen rundt«. De svenske børns overvejelser går mere i en praktisk retning: »Det er ikke varmt nok at gå uden tøj«. Forskellen på børnenes besvarelser kunne indikere, at nøgenhed ikke i samme grad for de svenske børn er forbundet med forbud. Denne aldersgruppe fastslår, at mindre børn gerne må gå nøgne rundt, men at de selv nu er blevet for store til det. Dette afslører en opmærksomhed på, at alder udgør en væsentlig faktor i barnets bevidsthed om frirummet.

Ved besvarelsen af spørgsmålet: »Er det en nødvendighed at have samleje for at få en baby?«, svarer alle svenske børn på 9 år »Ja«, mens 48% engelske og kun 17% amerikanske børn svarer »Ja«. Først i 13-årsalderen svarer alle engelske, canadiske og australske børn korrekt, mens 13% amerikanske børn stadig svarer »Nej«.

Ligeledes spændende er fordelingen af ja/nej på spørgsmålet: »Er der andre grunde til at have samleje end at lave babyer?« Hertil svarer 87% 9-årige svenske børn »Ja«, mens 50% af de engelsktalende børn svarer »Ja«.

Interessant for den aldersgruppe, vi beskæftiger os med her, er det, at *ingen* børn under 9 år svarer ja til dette sidste spørgsmål. Det er interessant i lyset af, at besvarelserne ellers tegner et fast mønster, hvori de svenske børns viden udgør et generelt forspring svarende til to år.

Bruddet i dette mønster udfordrer tænkningen omkring forståelsen af de mange komponenter, der på et begrebsmæssigt plan må udgøre seksualiteten. Vi har i denne forbindelse fundet det givtigt at operere med den kvalitative forskel, der ligger mellem et seksuelt vidensniveau, der er karakteriseret ved fakta, objektivitet og synlighed (graviditet og kønskelnen), overfor et mere u håndgribeligt emotionelt vidensniveau, hvis beskaffenhed netop er kendetegnende ved det lystfyldte, subjektive og skjulte. Idet vi fastholder denne skelnen, ligger det lige for at pege på interviewspørgsmålets karakter: »Er der andre grunde til at have samleje end at lave babyer?«. Vi mener at kunne se, at besvarelsen af spørgsmålet i højere grad end de foregående spørgsmål, fordrer et kendskab til de mere emotionelle sider af seksualitet. Når de svenske børn ikke også her

udviser samme vidensforspring, kan det tænkes, at de liberale (permissive) udviklingsvilkår ikke inkluderer de seksuelt emotionelle vidensaspekter, i samme udstrækning som de faktuelle vidensaspekter. Herved synes det, med script-tanken in mente, rimeligt at antage, at de emotionelle og lystfyldte sider af seksualiteten kan anses som særlig problematiske/prekære at skabe frirum for og formidle til børn. Implicit heri ligger også, at børnene får særligt svært ved, overfor en voksen, at afsløre en eventuel emotionel viden eller erfaring, de måtte besidde.

Som læseren på nuværende tidspunkt har erfaret, er emnet »børns seksualitet« vanskeligt at opnå indsigt i. Selvom indfaldsvinklerne til forståelser af børns seksualitet er mangefacetterede og komplekse, hvadenten de er teoretiske eller empiriske (fysiologiske, biologiske og tværkulturelle), er det langt fra lykkedes at få anskueliggjort denne basale del af menneskelivet. Der eksisterer meget få kendsgerninger på området, og vi kan ikke, uden kritisk refleksion, tillægge dem betydning af psykologisk beskaffenhed. Således kan vi konstatere, at børn tilsyneladende agerer seksuelt, men den kvalitative fortolkning af deres handlen afhænger af, hvilken kultur den tolkes ud fra.

Vi mener, at det er væsentligt at gøre sig tanker om, hvilke fremtidsperspektiver der ligger for forskning i emnet børns seksualitet, og ydermere at pege på hvilke muligheder og faldgruber, der foreligger i forbindelse med vores praktiske håndtering af ide-praksis paradokset.

Perspektiver

Med udgangspunkt i ide-praksis paradokset vil vi med følgende afsluttende bemærkninger henlede opmærksomheden på fire forhold, der forekommer os særlig problematiske og derfor skrøbelige: forholdet mellem forskning og metode, forholdet mellem fokus på ideologi og på barnets betingelser, forholdet mellem overgrebsdiskurs og almen-seksualdiskurs og slutteligt forholdet mellem børnenes seksuelle frirum og deres isolation.

Vi vil til at begynde med understrege, at vi ikke anser det for muligt at pege på deciderede »løsninger« af disse problematikker, men at vi snarere må forholde os til dem og reflektere over dem som opgaver, hvori der til stadighed må findes en passende balance. En passende balance vil i alle disse tilfælde, efter vores mening, blive et kompromis mellem børns seksuelle ytringer på den ene side og kulturens (og dermed vore egne) begrænsninger i form af åbenhed og handlemuligheder på den anden side. I forsøgene på at finde den rette balancegang, kan psykologer som faggruppe komme til at spille en stor rolle. De er med til, både på teoretisk og på praktisk plan, at skabe forståelser og påvirke opfattelser hos de voksne, der konfronteres med børns seksuelle adfærd.

Vi har gennem artiklen tegnet et billede af den generelle viden om børns seksualitet som mangelfuld og usammenhængende, og derfor efterspørger vi en uddybning af området gennem forskning. Heroverfor kunne det anføres, at hovedparten af børn i dag udvikler sig til seksuelt kompetente voksne, uafhængigt af vores (fagets) manglende/nøje kendskab til deres udvikling, og det kunne således konkluderes, at forskning her er overflødig. Det forekommer derfor relevant at gøre sig klart, *hvorfor* vi skal forske i emnet.

En af fordelene ved at samle mere viden om børns seksualitet er selvfølgelig, at vi herigennem kan opnå et større kendskab til hvilken adfærd, der er forventelig og dermed almindelig hos mindre børn. En anden er, at vi gennem belysning af barnets seksualudvikling kan erhverve ny forståelse for de forudsætninger, som er udgangspunktet for den voksnes seksualitet, hvadenten det gælder den velfungerende eller den dysfunktionelle seksualitet.

Selv om et sådant vidensfundament uden tvivl ville være givtigt på dette område, bør vi ikke, uden nøje overvejelser, søge en systematisk af-dækning af barnets seksualitet i et forsøg på sporenstregs at råde bod på den manglende viden. Vi må forske med lempe, idet vi søger at finde en balance mellem at tilvejebringe ny og velbegrundet viden og at udvise stor påpasselighed i vore metoder.

En vægtig grund til denne påpasselighed er et ønske fra forfatterens side om at vise hensyn til det særlige element ved seksualitet, der netop oppebæres i det intime, »mystiske« og private. Vi finder det således langt fra ønskeligt at udpensle alle skjulte seksuelle aspekter, da selv samme kan tænkes at udgøre centrale værdier i det frirum, vi tilbyder børn og opdrager dem i. Der er helt givet en pointe med, at vi fra barnsben stifter bekendtskab med disse værdier i seksualiteten (at vi bogstaveligt talt skal gå om bag busken), fordi vi således introduceres til en begyndende socialisering eller opøvelse af socioseksuelle koder for håndtering af seksualitetens betingelser i voksenlivet. Samtidig må vi ikke være blinde for, at denne skjulthed passer os voksne godt, idet vi i mange tilfælde undgår direkte konfrontation med og en ubehagelig stillingtagen til børns seksuelle adfærd.

I et større perspektiv er rationalet for forskning yderligere, at tabuer omkring det seksuelle barn, i et ellers reflekterende samfund, er med til at forme betingelserne for børn, fordi tabuer kan få stor indflydelse på rammerne for udforskning og diskussion af området. Uden en solid empiri-baseret teoretisk viden kan enhver udlægning af det seksuelle barn opfattes som et udtryk for en ideologisk holdning hertil. Debatten kan således blive reduceret til en ideologisk kamp om grundspørgsmålet: »Er barnet seksuelt?«.

Efter vores overbevisning er det derfor ønskeligt, at vi afholder os fra

at sætte prædikamentet »seksuelt kompetent« på barnet, idet vi ser dets kropslige ytringer (eksempelvis masturbation), og omvendt også undgår at underkende »barnet som seksuelt«, fordi det, i dets færden, ikke udviser åbenlys bevidsthed om eller fuld rettethed mod seksualiteten. Uanset om vi tilskriver børns adfærd seksuel betydning eller ej, undgår vi næppe i praksis at møde bestemte handlinger hos børn som vi må reagere på, fordi de fremkalder associationer til seksualitet.

Derfor må udfordringen ligge i at finde balancen mellem at fastholde en *kvalificeret* uvidenhed, der opretholder en åben indstilling til grundspørgsmål på området, og udvide diskussionens fremtidsperspektiver og påbegynde de praksisovervejelser, der ligger i et spørgsmål som: »Hvordan skaber vi de bedste betingelser for børns udvikling på det her område?«

For os står det klart, at vi ikke kan tage en diskussion af børns seksuelle udviklingsvilkår uafhængigt af samtidens seksualdiskurs, der præges af både historiske og aktuelle agendaer.

Det er åbenlyst, at overgrebsproblematikken i dag udgør en overordentlig dominerende diskurs, også når det gælder opfattelsen af »barnets seksualitet«. Emnet skaber overskrifter i alle nyhedsmedier, præger debatten indenfor lovgivningsområdet, påvirker læsepensa på pædagogiske uddannelser og nødvendiggør særlige samværsplitikker i daginstitutioner. Voksnes seksuelle overgreb mod børn er noget af det mest angstfyldte, forældre og professionelle må forholde sig til i dag, og derfor fylder problematikken, på et tankemæssigt plan, meget hos os.

Det forekommer os, at vores optagethed vanskeliggør en fastholdelse og afgrænsning af børns seksualitet som normalområde. Hvis dette er tilfældet, bør vi overveje, om vores angst for overgrebenes udbredelse er medvirkende til, at vi i disse år måske indsnævrer eller reviderer den ideologiske opfattelse af »det seksuelle barn«.

Balancen bliver her at beskæftige sig med begge emner (overgreb og børns seksualitet), men også at kunne skelne imellem dem – så debat om børns seksualitet ikke automatisk bliver debat om overgreb. I praksis skulle der nødt til ske det, at angsten for overgreb kommer til at indskrænke barnets frirum.

Sluttelig finder vi det væsentligt at rette opmærksomheden på det idepraksis paradoks, som udgør kernen i den permissive indstilling til børns seksualitet, vores kultur er præget af. Den permissive ambivalens giver på den ene side barnet mulighed for at have et »privat« frirum, hvori det i fred kan lege og udforske, og på den anden side signal om, at frirummet er så meget barnets eget, at det ikke (uden besværligheder) kan involvere en voksen i det. Heri ser vi behovet for at søge endnu en balancegang, idet frirummet muligvis kunne indebære, at dialog mellem børn og voksne udelukkes, og at vi herigennem risikerer at stille barnet isoleret.

En sådan isolation synes at være i modstrid med vores sædvanlige hensigt om, at børn skal kunne betro sig til voksne om ting der optager dem – hvadenten de er problematiske eller ej.

Efter vores opfattelse vil en *bevidstgørelse* hos voksne (fagfolk som lægmænd) af de ambivalente forholde- og reaktionsmåder, vi i praksis udviser i forhold til børns seksuelle handlinger, kunne skitsere et perspektiv, der på sigt måske vil udvide vores passive tolerance mod en større grad af anerkendelse. Med bevidstgørelsen skal vi ikke stile efter en *ophævelse* af ambivalensen, snarere må vi søge at *rumme* den. På det konkrete plan vil det kunne betyde, at vi oftere undgår at videregive negative, ikke-ankerkendende signaler til børn og derved får understreget seksualitet som mere legitimt og mindre ubehageligt for os voksne at tale om. Det springende punkt vil selvfølgelig være, om vi kan finde helt konkrete måder, hvorpå, og rum, hvori vi kan sætte vores ideologiske intentioner i anvendelse i vores møde med barnet og dets seksuelle handlinger.

REFERENCER

- ANDKJÆR OLSEN, O. & KÖPPE, S. (1981): *Freuds Psykoanalyse*. København, Gyldendal.
- BERGENHEIM, Å. (1994): *Barnet, Libido och Samhället. Om den svenske diskursen kring barns sexualitet 1930-1960*. Stockholm, Höglunds Förlag.
- BOWLBY, J. (1994): *En sikker base*. Frederiksberg, Det lille Forlag, (1988).
- CURRIER, R. L. (1981): Juvenile Sexuality in Global Perspective. I: *Children and Sex, New Findings, New Perspectives*. Red. Constantine L. L. & Martinson, F. M..
- ENGSTRÖM, Y. (1986): The Zone of Proximal Development as a Basic Category of Educational Psychology. *The quarterly news letter of the Laboratory of Comparative Human Cognition*. 8, 23-42.
- FREUD, S. (1905): *Tre afhandlingar om seksualteorien*. København, Hans Reitzel, (1959).
- GAGNON, J.H. & SIMON, S. (1973): *Sexual Conduct*. Chicago, Aldine Publishing Company.
- GAGNON, J.H. (1977): *Human Sexualities*. Illinois, Scott, Foresman and Company.
- GOLDMAN, J. & GOLDMAN, R. (1988): *Show Me Yours*. Victoria, Penguin Books Australia Ltd.
- GUNDERSEN, B H., MELÅS, P.S. & SKÅR, J.E. (1981): Sexual Behavior of Pre-school Children: Teachers' observations. I: *Children and Sex, New Findings, New Perspectives*. Red. Constantine L. L. & Martinson, F. M..
- HERTOFT, P. (1976): *Klinisk Sexologi*. København, Munksgaard.
- KINSEY, A.C., POMEROY, W.B. & MARTIN, C.E. (1948): *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia, W. B. Saunders Company.
- LANGFELDT, T. (1981): Processes in Sexual Development. I: *Children and Sex, New Findings, New Perspectives*. Red. Constantine L. L. & Martinson, F. M..
- LANGFELDT, T. (1981): Childhood Masturbation, Individual and Social Organization. I: *Children and Sex, New Findings, New Perspectives*. Red. Constantine L.L. & Martinson, F.M..
- LANGFELDT, T. (1986): *Det må du godt – om børns seksualitet*. København, Mallings.

- LEUNG, A.K.C. (1993): Childhood Masturbation. *Clinical Pediatrics*. 32, 238-241.
- MARTINSON, F. M. (1981): Eroticisim in Infancy and Childhood. I: *Children and Sex, New Findings, New Perspectives*. Red. Constantine L. L. & Martinson, F. M..
- MASTERS, W.H. & JOHNSON, V.E. (1982): *Seksualitet*. København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, a/s.
- MØHL, B. & KRISTENSEN, E. (1997): Psykoser og Seksualitet. I: *Hjerne & Seksualitet, aspekter af teori og klinik*. Red. Graugaard, C., Hertoft, P. & Møhl, B.
- SIMON, W. (1996): *Postmodern Sexualities*. London, Routledge.